

УДК 347.4:368.9.06(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.32>

МІСЦЕ ДОГОВОРУ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ УКРАЇНИ

Петечел Н.М.,
*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри судочинства
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

Петечел Н.М. Місце договору медичного страхування в системі цивільно-правових договорів України.

В цій статті досліджується питання місця договору медичного страхування в системі цивільно-правових договорів України. Питання систематизації цивільно-правових договорів пов'язані із необхідністю визначення критеріїв для поділу договірних видів на певні класифікаційні групи. Автором проаналізовано наукову дискусію з приводу віднесення договору страхування загалом та договору медичного страхування зокрема до типу договорів про надання послуг. На основі аналізу встановлено, що в системі цивільно-правових договорів договір медичного страхування є підвидом договорів страхування як виду в межах типу договорів про надання послуг. Особливість даного виду договорів полягає в тому, що надання послуги є невіддільним від діяльності послугонадавача, тобто надання страхової послуги невіддільно пов'язане із діяльністю страховика, а корисний ефект такої діяльності проявляється в самому процесі надання послуги. Результат діяльності, що здійснюється послугонадавачем є основною розмежувальною ознакою зобов'язань про надання послуг та зобов'язань з виконання робіт. Якщо в зобов'язаннях підрядного типу результат виконаних робіт завжди має матеріалізовану форму, то в зобов'язаннях про надання послуг матеріалізований об'єкт як результат діяльності виконавця, який створюється в результаті надання послуги, не набуває форми товару і не стає оборотоздатним. Закріплення в цивільному законодавстві найменування того і чи іншого цивільно-правового договору або окреслення сфери його дії не може свідчити про його правове регулювання. Договір можна кваліфікувати як непоіменований, якщо актами цивільного законодавства не визначено його поняття, істотні умови, права та обов'язки сторін тощо. Зазначено, що при укладенні та виконанні договору медичного страхування, як непоіменованого договору, застосовуються загальні положення про послуги, передбачені Цивільним Кодексом України, спеціальні норми, встановлені Цивільним Кодексом України та Законом України «Про страхування», загальні положення зобов'язального права.

Ключові слова: договір про надання послуг, правова природа договору, страхування, медичне страхування, договір медичного страхування.

Petechel N. A medical insurance contract in the system of civil legal agreements of Ukraine.

In this article the author investigates a scientific discussion concerning taking of contract of insurance on the whole and to the medical insurance contract in particular to the type of service contracts. Issues of systematization of civil law contracts are related to the need to define criteria for dividing contractual types into certain classification groups. It is set on the basis of analysis, that in the system of civil legal agreements a medical insurance contract is the subspecies of contracts of insurance as to the kind within the limits of type of service contracts. The feature of this type of contracts consists in that a grant of service is inseparable from activity of the person that renders services, id est the grant of insurance service is inseparably related to activity of insurer, and the useful effect of such activity shows up in the process of grant of service. A result of activity, that comes true by a person that renders services, is a basic difference between obligations about the grant of services and obligations from implementation of works. Pointing in the civil legislation of the name of that or other civil legal agreement or pointing of sphere of his action can not testify to his legal adjusting. A contract can be characterized as unnamed, if his concept, substantial terms, right and duties parties, is not certain the acts of civil legislation and others like that.

It is marked that at a conclusion and performing a medical insurance contract, as an unnamed contract, generals are used about services, envisaged by Civil Code of Ukraine, special norms, set in Civil Code of Ukraine and Law of Ukraine "On the insurance", generals of obligation right.

Key words: service contract, legal nature of the contract, insurance, medical insurance, a medical insurance contract.

Постановка проблеми. Необхідність класифікації цивільно-правових договорів зумовлена різноманітністю відносин, що виникають в цивільному обороті на підставі договору. Цивільно-правові договори, регулюючи відносини у різних сферах діяльності фізичних та юридичних осіб, являють собою єдину систему, елементи якої тісно пов'язані між собою та взаємодіють. Для системи цивільно-правових договорів як єдиної системи зі складними взаємозв'язками її елементів характерна як внутрішня єдність, так і диференціація договірних відносин, зумовлена особливостями конкретних майнових відносин, опосередкованих договорами [1, с. 55]. Правильно побудована система цивільно-правових договорів та їх класифікація сприяє кращому з'ясуванню їхньої природи та змісту, виявленню спільних ознак та особливостей, що в свою чергу слугує подальшому вдосконаленню та систематизації законодавства.

Стан опрацювання. Питання систематизації цивільно-правових договорів активно вивчалось як в працях цивілістів ХХ ст., так і в сьгоднішніх умовах. Дослідженню цієї проблематики значну увагу приділяли Г.М. Амфітеатров, М.В. Гордон, О.С. Юффе, О.О. Красавчиков та ін. В сучасній цивілістиці дана тематика теж неодноразово висвітлювалась і українськими, і зарубіжними науковцями, серед яких О.А. Беляневич, С.М. Бервено, М.І. Брагінський, В.А. Васильєва, Л.К. Веретельник, В.В. Вітрянський, М.Д. Єгоров, В.В. Луць, В.Г. Олюха, Ю.В. Романець, М.М. Сібільов, А.А. Телестакова, Н.В. Федорченко, Р.Б. Шишка та інші.

Метою статті є визначення місця договору медичного страхування в системі цивільно-правових договорів України.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні у теорії цивільного права відсутня єдина система договірних зобов'язань, яка була б загально визнаною та не викликала дискусійних обговорень серед науковців.

У доктрині цивільного права поширеною є класифікація цивільно-правових договорів за приналежністю їх до певної групи, типу, виду та підвиду [2, с. 325-326]. Групи зобов'язань мають найвищий ступінь спільності, вони зумовлюють найбільш істотні відмінності у їх правовому регулюванні. Такий поділ відбувається від загального до особливого, при цьому кожна із зазначених класифікаційних груп є складовим елементом у системі договорів, які співвідносяться між собою як ціле та частина і відображають ієрархічність побудови вказаної системи.

Групи договірних зобов'язань поділяються на типи. В юридичній літературі поняття «тип» визначається як узагальнене соціальна явище, якому притаманні певні властивості, що впливають на внутрішні типологічні елементи [3, с. 1007]. Поняття «типологія» визначають як засіб наукової класифікації об'єктів за допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), у яких закріплюються найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних об'єктів [4, с. 74]. Будь-яка однорідна група договорів повинна мати спільну родову ознаку, що не виключає можливості їх подальшого внутрішньовидового поділу за іншими критеріями, але у межах загально родової ознаки їх поділу, який має охоплювати всі більш дрібні класифікації. Коли договори подібні між собою за покладеними в їх основу матеріальними відносинами та істотними умовами, то вони повинні співвідноситися між собою як різновиди одного і того самого договірного типу.

В цьому значенні в юридичній літературі доречно наголошується на важливість послідовної реалізації завдання систематизації договорів, яка полягає в тому, що кожній групі, яка об'єднує різні їх типи, повинен відповідати свій термін, ширший за своїм змістом, ніж терміни, які використані у внутрішньогруповій систематизації [2, с. 325]. Тому необхідно виходити із розуміння категорії «тип» як найширшого за своїм змістом поняття, яке повинно застосовуватися для позначення найбільш повної за обсягом групи договорів, які мають ідентичну направленість, будь-які інші форми класифікації (підтипи, види тощо) виступають лише його складовими частинами. Таким чином, систематизація договорів відбувається від загального до особливого.

Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що піраміда системи договорів у загальному вигляді може бути представлена у такому вигляді: тип, вид, підвид.

Поняття «тип» договору охоплює групу цивільно-правових договорів, які направлені на досягнення певного юридично значимого результату, при чому цей результат певною мірою вже обумовлений нормативно (зазвичай, йдеться про договори, які спрямовані на передачу речей, виконання робіт, надання послуг).

Найближчою за обсягом формою класифікації договорів є вид договору. Щодо видів, які охоплені певним типом договору, вказані характеристики носять загальний характер, і у кожному окремому з них проявляють свою індивідуалізацію, необхідну для утворення виду, тобто таку, без якої його існування як виду неможливе [5, с. 92]. В ЦК України видам договорів присвячені, як правило, окремі глави.

Третю форму класифікації становлять групи договорів, які формують підвид. Підвидом договорів є договори, які відрізняються особливостями, що не мають істотного значення для визначення правової природи цивільно-правового договору в цілому. В ЦК України підвидам договорів присвячені переважно окремі параграфи в главах [6, с. 327].

У типах, видах та підвидах договорів проявляються й інші істотні ознаки, що їх характеризують. Наведена вище трьохрівнева структура класифікації цивільно-правових договорів дає можливість достатньо вичерпано провести юридичну характеристику відповідного цивільно-правового договору.

На думку дослідників, договори страхування відносяться до групи договорів про надання послуг. В.В. Луць за основу класифікації визначив правовий наслідок (мету) цивільно-правових договорів, Таким чином, науковець визначає, що місце договору страхування в групі договорів про надання послуг [1, с. 39-40]. Така позиція відповідає структурі кодифікованого акту цивільного законодавства України та видається абсолютно обґрунтованою.

Різноманітність наукових поглядів щодо даної проблематики в юридичній літературі дає підстави для висновку, що для визначення місця договору страхування загалом та договору медичного страхування зокрема в системі договірних зобов'язань необхідно правильно визначити її ієрархічну структуру.

Раніше нами було зазначено, що піраміда системи цивільно-правових договорів у загальному вигляді може бути представлена у такому вигляді: тип, вид, підвид. Таким чином, систематизація договорів відбувається від загального до особливого.

Поділ на однорідні групи має здійснюватися за певним критерієм, який створює зв'язок між різними видами договорів та унеможлиблює розміщення одного і того самого договору в різних класифікаційних групах. Таким критерієм є спрямованість зобов'язання, яке породжується договором. При цьому в юридичній літературі він формулюється по-різному.

Першим рівнем поділу в системі договірних зобов'язань є їх поділ на такі класифікаційні групи як «тип договору». Дане поняття застосовується для позначення найбільш повної за обсягом групи договорів, яка виокремлюється від інших за однаковою спрямованістю або направленістю результату цивільно-правового договору. Беручи до уваги норми книги V ЦК України про договірні зобов'язання, типами цивільно-правових договорів є договори про передачу майна у власність, договори про передачу майна у користування, договори про виконання робіт, договори про надання послуг, договори про передачу результатів інтелектуальної діяльності та інші.

Група договорів про надання послуг відіграє важливу роль у договірній системі. За допомогою цієї групи договорів опосередковуються відносини між замовником та виконавцем, які пов'язані між собою правами та обов'язками, що визначають забезпечену законом міру можливої та необхідної поведінки у сфері здійснення певної діяльності або окремої дії на користь замовника [7, с. 151].

Серед інших договірних конструкцій зазначений тип договорів виокремлює їх класифікуюча ознака, а саме «надання послуг». У ЦК України договори про надання послуг представлені певними видами, яким властива видозміна. Одним із таких видів договору про надання послуг, поряд із договорами перевезення, зберігання та ін., є договір страхування, який опосередковує відносини з надання послуг та має свої особливості. Ознака спрямованості, тобто мети договору, є основою для формування нормативно-правової бази та об'єднання зазначених договорів в одну групу, та відмінною від регулювання відносин, що мають іншу спрямованість (виконання робіт, передання майна у власність тощо).

У доктрині цивільного права висловлюються різні погляди з приводу визначення поняття «послуга». Одні науковці вважають, що це певна дія (діяльність), а інші – що це результат, отриманий внаслідок вчинення певної дії, треті – розглядають послугу як форму здійснення певної роботи, четверті – і як певну діяльність і результат, отриманий від неї [8, с. 50].

Якщо проаналізувати зміст статті 901 ЦК України, де законодавцем закріплено визначення договору про надання послуг, то можна зробити висновок, що послуга – це певне благо, яке споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності. Отже, можна зазначити, що ознаками послуги є її неуречевлений характер (певне благо, яке спрямоване на задоволення потреб одержувача послуги); вона споживається у процесі її надання; споживанню послуги завжди повинна передувати певна дія або діяльність її виконавця.

Аналіз різноманітних наукових поглядів на категорію поняття «послуги», які представлені в юридичній літературі, їх нормативно-правове регулювання, приводить нас до висновку, що послуга як об'єкт цивільних прав – це благо, що знаходить свій вияв в діях (діяльності) особи, яка їх (її) здійснює. Результат послуги проявляється в корисному ефекті дій послугонадавача. Він залежить як від поведінки послугонадавача (його умінь, навиків, відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків), так і від замовника послуги.

Підводячи підсумок можна зазначити, що загальною ознакою, яка об'єднує усі договірні зобов'язання з надання послуг, є особливості їх об'єкта, а саме: це послуги нематеріального характеру та послуги, які нероздільно пов'язані з особою послугонадавача.

Загалом питання про визначення місця договору страхування у системі цивільно-правових договорів є досить дискусійним. Проаналізувавши різноманітні класифікації цивільно-правових договорів, можна перекоонатися у неоднозначності позицій вчених щодо розгляду договору страхування як договору про надання послуг.

Структура ЦК України дає нам підстави для віднесення договорів страхування до групи договорів про надання послуг, оскільки глави, які регулюють послуги перевезення, зберігання, страхування тощо, закріплені за гл. 63 «Послуги. Загальні положення» [9]. Положення гл. 63 ЦК України можуть застосовуватися до всіх цивільно-правових договорів про надання послуг, якщо це не суперечить суті зобов'язання, а також договорів, які взагалі не передбачені законодавством, але своїм предметом мають надання послуги, що полягає у вчиненні певної дії або здійсненні певної діяльності [10, с. 236].

Таким чином, системний підхід в дослідженні договірних зобов'язань зі страхування відіграє важливу роль, оскільки система цивільно-правових договорів страхування є складовою частиною більш широкої системи договорів про надання послуг, якій притаманні властиві їй родові ознаки. Наявність родових ознак дає змогу застосовувати до договірних страхових відносин норми загальних положень ЦК України про послуги. Система договорів страхування має як і особливі ознаки, так і ознаки, які притаманні будь-яким договорам про надання послуг. Ці ознаки слугують основою для формулювання уніфікованих норм, які застосовуються до всіх договорів про надання послуг.

Також, проаналізувавши погляди вчених щодо різноманітних класифікацій системи цивільно-правових договорів, система договорів страхування включає в себе елемент нижчого рівня – підвид договорів, кожен з яких, маючи загальні ознаки договору страхування, характеризується специфікою, що обумовлює необхідність їх особливої правової регламентації.

Динаміка та ускладнення економічного обороту зумовлюють виникнення нових відносин, які вимагають договірного регулювання, але відповідні договірні конструкції ЦК України та іншими актами цивільного законодавства не врегульовані. Конкуренція на ринку страхування призводить до створення нових страхових послуг, внаслідок чого на практиці здійснюється розробка нових договорів страхування. З огляду на це, важливим завданням постає вміння відмежовувати на практиці одні договірні конструкції від інших та застосовувати до них належне нормативно-правове регулювання.

Для забезпечення функціонування таких відносин у межах правового поля законодавець у ч. 1 ст. 6 ЦК України закріпив принцип свободи договору, який надає можливість учасникам страхових відносин укладати такі види цивільно-правових договорів, які не передбачені актами цивільного законодавства, але відповідають загальним засадам цивільного законодавства. До договорів, які не вкладаються в рамки визначеного не тільки виду, а й типу, необхідно застосовувати норми подібного типу договорів, а за його відсутності – загальні норми, що регулюють договори, тобто норми, що становлять загальні положення зобов'язального права [11, с. 403].

Це зумовило поділ договорів на поіменовані (такі, що безпосередньо закріплені в цивільному законодавстві) і непоіменовані (тобто ті, що в цивільному законодавстві не передбачені, але не суперечать його основним засадам) [12, с. 22]. Термін «непоіменовані договори» безпосередньо у ЦК України не вживається, а застосовується для позначення назви досліджуваної групи договорів в науковій літературі.

Проаналізувавши зміст ч. 1 ст. 6 ЦК України можна зробити висновок, що суть непоіменованого договору зведена законодавцем до словосполучення «не передбачений актами цивільного законодавства», тобто відсутність тої чи іншої договірної конструкції в актах цивільного законодавства дає підстави кваліфікувати останній як «непоіменований». Також, в законодавстві може бути визначено найменування договору, але істотні умови договору, права та обов'язки сторін не закріплені і, відповідно, формування самого змісту договору відбувається шляхом волевиявлення сторін. Така ситуація з договірним регулюванням спостерігається якраз у випадку договорів медичного страхування, оскільки законодавець в ЗУ «Про страхування» передбачає можливість укладення такого цивільно-правового договору, однак актами цивільного законодавства не закріплено правової регламентації відносин, які виникають з такої договірної конструкції, передбачено тільки загальні положення регулювання відносин, які виникають з договорів страхування.

Договір можна кваліфікувати як непоіменований, якщо актами цивільного законодавства не визначено його поняття, істотні умови, права та обов'язки сторін та характеризується тими ознаками, які дають можливість відмежувати його від інших цивільно-правових договорів, які закріплені законодавством.

Більшість цивільно-правових договорів у сфері страхових відносин належить до поіменованих договорів, які мають законодавче закріплення у ЦК України та інших нормативно-правових актах. При укладенні поіменованого договору страхування, сторони мають дійти згоди за його істотними умовами, а решта умов визначається у законодавчому акті, що регулює конкретний вид страхування. Разом з тим, у сфері договірних зобов'язань, що опосередковують надання страхових послуг, все частіше застосовуються договірні конструкції, які не знайшли свого законодавчого закріплення у ЦК України чи інших нормативно-правових актах – непоіменовані договори страхування (договір медичного страхування, договір страхування життя, договір страхування медичних витрат тощо).

Звичайно, законодавець у ЦК України не може розробити вичерпний перелік усіх видів цивільно-правових договорів або закріпити їхню повну правову регламентацію. Правове визнання непоіменованих договорів пояснюється тим, що передбачені законом типи договорів не мають значення вичерпного переліку.

Таким чином, у непоіменованих договорах сторони на власний розсуд формують зміст страхового зобов'язання керуючись принципом свободи договору. До цивільно-правових договорів, які не підпадають до визначеного не тільки типу, але й виду, необхідно застосовувати норми подібного виду договорів, а за його відсутності – норми, що становлять загальні положення зобов'язального права.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищесказане, варто зазначити, що договірні зобов'язання зі страхування в групі договорів про надання послуг поєднують як загальні ознаки, властиві будь-якому цивільно-правовому договору про надання послуг, так і особливі, характерні лише їм.

Піраміда системи договорів у загальному вигляді може бути представлена у такому вигляді: тип, вид, підвид. У межах договірної групи із надання послуг відповідно до характеру послуг і сфери їх застосування є вид договору, а саме договори страхування, які проявляють свою індивідуалізацію, необхідну для утворення виду, тобто таку, без якої його існування як виду неможливе. Третю форму класифікації становить група договорів, яка формує підвид. Саме у третю форму класифікації можна віднести договір медичного страхування. У типах, видах та підвидах договорів проявляються істотні ознаки, що їх характеризують. Іншими словами, трьохрівнева структура класифікації цивільно-правових договорів може бути представлена наступним чином: тип договору – договори з надання послуг, вид договору – договори страхування, підвид договору – договір медичного страхування. У будь-якому випадку при укладенні та виконанні договору медичного страхування, як непоіменованого договору, застосовуються загальні положення про послуги, передбачені гл. 63 ЦК України, спеціальні норми, встановлені гл. 67 ЦК України та ЗУ «Про страхування», загальні положення зобов'язального права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Луць В.В. Контракти в підприємницькій діяльності: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
2. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін.; за ред. О.В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
3. Шишка Р.Б. Типологія цивільно-правових договорів. Право та управління: електронне наукове видання. 2012. № 2. С. 1007–1019.

4. Гриняк А.Б. Теоретичні засади правового регулювання підрядних зобов'язань у цивільному праві України: монографія. К.: НДІ приватного прав і підприємництва НАПрН України, 2013. 374 с.
5. Олюха В.Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 191 с.
6. Баринов Н.А. Имущественные потребности и гражданское право. Саратов: Изд-во Саратов. Ун-та, 1987. С. 132–133. 191 с.
7. Федорченко Н.В. Роль договору у сфері надання туристичних та готельних послуг. Приватне право і підприємництво: збірник наукових праць. 2018. Вип. 18. С. 148–152.
8. Герц А.А. Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2016. 421 с.
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 16.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 16.12.2023).
10. Федорченко Н.В. До питання про місце договору з надання послуг у ході виконання маркетингових досліджень у системі цивільно-правових договорів. Підприємництво, господарство і право. 2005. № 5. С. 27–30.
11. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая. Общие положения: изд. 3-е, стереотипное. М.: «Статут», 2001. 848 с.
12. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України у 2 т. 5-те вид. перероб. і допов. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол), Н.В. Кузнецової, В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер. 2013. Т. 1. 832 с.